

جلال الدین همای

اسفندیار معتمدی

۱۳۵۸-۱۲۷۸

اصفهان تدریس می‌شد، تسلط یافت و از علما و مراجع تقلید زمان اجازهٔ روایت و اجتهاد دریافت کرد.

در علوم نقلی، مقدمات رانزد آقا شیخ علی یزدی شروع کرد و کتاب‌های درسی مُغنی اللَّیبیب، مُطَوَّل و بخشی از شرح لَمَعَة رانزد این استاد خواند، ادبیات عرب رانزد حاج محمد کاظم کرونندی و شرایع محقق را پیش ملا عبدالکریم گزی آموخت.

مرحوم آمیرزا احمد اصفهانی کتاب نجات‌العباد و شرح باب حادی عَشْر و رجال و علم درایه را به او درس داد و کتاب قوانین را سید مهدی درچه‌ای برایش تدریس کرد. آیت‌الله العظمای سید محمدباقر درچه‌ای، مراد همایی بود و میرزا جلال‌الدین مدت ۱۲ سال در درس‌های خارج فقه ایشان شرکت می‌کرد و تا آخرین لحظهٔ حیات در خدمت و مواظبت او بود. متون علمی، فلسفی و عرفانی مانند کتاب‌های تحریر اقلیدس، شرح منظومه، شرح هدایه، اشارات و تنبیها، شفا، اسفار و شرح مخصوص و شرح مفتاح‌الغیب رانزد شیخ محمد خراسانی فراگرفت. حاج میرسید علی جناب -پدر دکتر کمال جناب استاد فیزیک- هیئت، ریاضی، فن اسطرلاب و استخراج تقویم را به او آموخت و سرانجام آیت‌الله حاج آقا رحیم ارباب، استاد هیئت و فقه و حساب او بود. از این‌ها که بگذریم، استاد جلال‌الدین همایی یادگیرنده‌ای مادام‌العمر بود.

تدریس استاد

استاد علامه جلال‌الدین همایی در سراسر زندگی خود درس آموخت و درس داد. او زمانی که در مدرسهٔ نیماورد بود، به تدریس هم مشغول شد. درس دادن ایشان به دو دلیل بود: یکی مطابق رسم معمول طلبه‌ها، که در مدت تحصیل خود دروس مختلف را، از صرف میر و عوامل ملامحسن گرفته تا

عشق به آموختن، آمادگی برای یادگیری، تشویق پدر و مادر و وجود معلمان و استادانی که لذت و مسئولیت یادهی یادگیری را احساس کرده بودند، سبب شد که جلال پسر میرزا ابوالقاسم و نوهٔ مرحوم همای شیرازی، یکی از نام‌دارترین عالمان زمان خود شود و او را استادالاساتید بنامند.

جلال‌الدین همایی معلم، محقق، مؤلف، ریاضی‌دان، عارف، فقیه و شاعر، در خاندانی متدین، عالم و هنرمند در اصفهان به دنیا آمد. از پنج سالگی به مکتب رفت و تا واپسین روزهای عمر به آموختن مشغول بود. نخستین آموزگارانش پدر و مادرش بودند. آن‌گاه در مکتب «نبات بیگم» مشهور به ملا باجی، آداب وضو و نماز و روزه، و خواندن عمّ جزء را آموخت و در هفت سالگی به مکتب میرزا عبدالغفار پاقلعه‌ای -که معلم پدرش هم بود- رفت و چون در نخستین روز درس، از عهدهٔ خواندن دیوان حافظ برآمد، مورد تحسین استاد قرار گرفت و برایش اسفندی دود شد که از آن پس بوی مطبوع آن را در سراسر عمر احساس می‌کرد و به یاد استاد فاتحه می‌خواند.

جلال‌الدین پس از مکتب در مدرسه‌های حقایق و قدسیه مدتی درس خواند تا آن که به «مدرسهٔ علوم دینی نیماورد» رفت و مدت ۲۰ سال در آنجا درس خواند. سه سال اول را شب‌ها به منزل می‌آمد تا آن که سیزده ساله و یتیم شد و از آن پس به مدت ۱۷ سال مقیم آن مدرسه شد و در حجره‌ای که به قول خودش به تابوت می‌مانست، در فقر و تنگ‌دستی زندگی کرد و علم آموخت تا آن که در ۱۳۰۷ به تهران آمد و معلم شد.

معلمان استاد

استاد همایی مدت ۲۴ سال به انواع علوم عقلی و نقلی که در

آثار استاد

۱. از محضر درس استاد جلال‌الدین همایی هزاران دانشجوی مستعد، باذوق، پرتلاش و بعضی مدرک‌خواه بهره بردند. بعضی از شاگردان ایشان که خود سرچشمه علم و ادب ایران هستند، عبارت‌اند از: محمد معین، ذبیح‌الله صفا، ناصرالدین شاه‌حسینی (داماد استاد)، مهدی محقق، محمد خوانساری، جمال رضایی، خسروفرشیدورد، امیرحسین یزدگردی، محمدرضا شفیعی کدکنی، فیروز حقیقی و خدامراد مرادیان ریزی.

۲. تألیفات استاد عبارت‌اند از: تاریخ ادبیات ایران (۱۳۴۶)، تفسیر مثنوی مولوی (۱۳۴۹)، فنون بلاغت و صناعات ادبی (۱۳۵۴)، مولوی‌نامه (۱۳۵۴)، اسرار و آثار واقعه کربلا (۱۳۵۷)، مختاری‌نامه، تصوف در اسلام (چاپ ۱۳۶۲) و نگارش (۱۳۱۴)، تاریخ علوم اسلامی (۱۳۶۴)، تقریرات (۱۳۴۸) و دیوان سنا (۱۳۶۴).

۳. تصحیحات استاد همایی بیش از ده جلد کتاب چاپ شده، ۱۵ جلد اثر چاپ نشده و حدود یک‌صد مقاله علمی و تحقیقی در زمینه‌های متفاوت است. نمونه‌ای از آثار تصحیحی استاد، کتاب ارجمند «التفهیم لاوائل صناعات التنجیم، تألیف ابوریحان بیرونی از انتشارات انجمن آثار ملی است. مقدمه این کتاب، به قلم همایی، حدود ۲۰۰ صفحه است که یکی از کارهای تحقیقی استاد است.

۴. کتاب‌های درسی. تألیف یک مجموعه ده جلدی فارسی، دستور زبان و تاریخ ادبیات برای کلاس‌های اول تا ششم دبیرستان با همکاری دکتر رضازاده شفق، دکتر صفا و علی‌اکبر شهابی. علاوه بر آن مجموعه سه جلدی قرائت فارسی با همکاری ملک‌الشعرای بهار، عبدالعظیم قریب، بدیع‌الزمان فروزانفر، و مجموعه سه جلدی قرائت و صرف و نحو عربی با همکاری عبدالله قراقرزی، علی‌اکبر شهابی، محمد خوانساری و حسین بحرالعلومی است. استاد باستانی پاریزی درباره ایشان چنین نوشته است:

«اگر کسی بخواهد در باب شخصیت کم‌نظیر استاد جلال‌الدین همایی سخن بگوید، حق این است که باید حداقل در بسیاری از رشته‌های علمی و معارف اسلامی ذی‌فن باشد و این امر در چنین روزگاری امکان‌پذیر نیست. چه کسی می‌تواند اظهار نظر کند در باب کسی که در عالم ادب فارسی از او تاد و قوائمه به شمار می‌رود و در فنون عربیت کم‌نظیر است و در عین حال تاریخ اسلام و فرهنگ اسلامی در پیش چشم او چون خورشید تابانک می‌نماید...؟ از جهات ملکات فاضله اخلاقی، تواضع، تهذیب نفس، پاک‌دامنی، بی‌نیازی و امثال این صفات ملکوتی، کافی است نظری به غزالی‌نامه استاد بیندازیم. گویی استاد همه آن‌ها و خلیقات را به صورت مجسم، خود گرد آورده‌اند و غزالی روزگار شده‌اند.

یک جهان خواهیم به پهنای فلک
تا بگویم وصف آن رشک ملک

منابع

۱. زندگی‌نامه استاد به قلم خود ایشان که به صورت نظم و نثر در آثار متعددشان چاپ و نشر شده است.
۲. کارنامه همایی عبدالله نصری. دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ۱۳۶۷.
۳. همایی‌نامه استادان زبان و ادب فارسی به همت دکتر مهدی محقق دانشگاه تهران، ۱۳۵۵.
۴. زندگی‌نامه و خدمات علمی مرحوم استاد جلال‌الدین همایی. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ۲۵ تیرماه ۱۳۷۹.

صمدیه، سیوطی، مغنی، مطول و شرح شمسیه و منطق، تدریس می‌کردند، و دیگر نیاز مالی. «در آن روزگار که با شوق کامل و عشق مانع سوز، پیوسته مشغول تحصیل بودم، هیچ ممر معیشتی ثابت و معلوم، خواه موروثی و خواه از دولت وقت و مراجع و جواهرات و اوقاف نداشتیم. ناچار با کمال قناعت و مناعت، از راه کتابت، قوت لایموت به دست می‌آوردیم و به هیچ وجه آبروی فقر و قناعت را نمی‌ریختم. همواره اظهار خوش‌وقتی و شکرگزاری می‌کنم. از این جهت که از کودکی تا بزرگی در تمام دوره تحصیل زیر بار منت هیچ مرجعی نرفته و احدی نیست که بتواند دیناری حق بر گردن من داشته باشد.»

ورود به فرهنگ

حوزه درس استاد تا سال ۱۳۰۸ در اصفهان ادامه یافت و او در آن سن شاگردانی چون شیخ مرتضی اردکانی، شیخ عباس ادیب حبیب‌آبادی، شیخ محمود شریعت ریزی، سیدحسن میرید قمشاهی، کمال‌الدین نوربخش و جعفر آل‌ابراهیم دهکردی را تربیت کرد. با تأسیس مدرسه متوسطه اصفهان به دعوت مرحوم ضیاءالدین جناب، دروس فقه، عربی، منطق و فلسفه را در دروه دوم دبیرستان برعهده گرفت و شاگردانی چون پروفیسور تقی فاطمی استاد نام‌دار ریاضی، دکتر محمد نصیری رییس سابق دانشکده حقوق، دکتر کمال‌الدین جناب استاد ممتاز فیزیک و حسین عریضی رییس سابق دبیرستان ادب اصفهان را آموزش داد. استاد همایی پس از استخدام در فرهنگ به تبریز رفت و به عنوان دبیر در دبیرستان‌های آن شهر به تدریس فلسفه و ادبیات فارسی مشغول شد و هم‌زمان کتاب تاریخ ادبیات را نوشت.

استادی‌دانشگاه

در سال ۱۳۱۰ به تهران منتقل شد و در دبیرستان‌های دارالفنون و شرف به تدریس پرداخت. از شاگردان استاد همایی در این دوره ذبیح‌الله صفا، حسین خطیبی و علی‌اکبر شهابی بودند. در سال ۱۳۱۹ تدریس در کلاس ششم ادبی که جزو دانش‌سرای عالی و ویژه شاگردان اول و دوم دانش‌سرای مقدماتی کشور بود به ایشان واگذار شد و از آن پس به دانشگاه تهران راه یافت: «از قوانینی که مجلس آن را تصویب کرد استفاده شد و من و آقای نصرالله فلسفی، مرحوم ابراهیم پور داوود، مرحوم میرزا عبدالعظیم خان قریب و آقای مدرس رضوی، طی مراحل بی‌شماری که همه مشکل و سخت بود، به استادی انتخاب شدیم. به یاد دارم که یکی از شرایط این بود که حداقل ده سال تدریس در دانشگاه داشته باشیم و شرط دوم تألیفاتی بود که از هر جهت دارای ارزش فرهنگی و دانشگاهی باشد که بتوان آن را هم‌طراز دکترای آن روز دانشگاه‌های معتبر دنیا به شمار آورد.»

مدت خدمت استاد جلال‌الدین همایی در دبیرستان‌ها و دانشگاه تهران ۳۷ سال بود. مدت ۱۲ سال در دانشکده حقوق تهران به تدریس فقه اشتغال داشت تا آن که به دانشکده ادبیات منتقل شد و در آن‌جا به تدریس صناعات ادبی و مطول تفتارانی در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکترای پرداخت. در سال ۱۳۴۵ درخواست بازنستگی کرد که پذیرفته شد، اما کار تدریس او در دانشگاه هم‌چنان ادامه یافت.